

КОНЦЕПТ «КАРТОГРАФІЇ» В ПАРАДИГМІ ГЕОЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджується проблема картографії гео економічного простору та його значення для сучасної економічної і політичної теорії. Аналізується співвідношення різних підходів і поглядів на його зміст і структуру. Виокремлюються смисли картографії, показана їх роль і призначення для сучасної політичної та економічної практики в динаміці інформаційного світу. Зосереджена увага на змісті картографії, який розкриває сутність гео економіки як результату процесів сучасної цивілізації.

Ключові слова: гео економічний простір, економіка, теорія, інформаційний світ, картографія, геополітика, методологія.

В статье исследуется проблема картографии геоэкономического пространства и его значения для современной политической и экономической теории. Анализируется соотношение разных подходов и взглядов на его содержание и структуру. Выделяются смыслы картографии, показана их роль и назначение для современной политической и экономической практики в динамике информационного мира. Сосредоточено внимание на содержании картографии, которое раскрывает сущность геоэкономии как результата процессов современной цивилизации.

Ключевые слова: геоэкономическое пространство, экономика, теория, информационный мир, картография, геополитика, методология.

The article reveals the problem of cartography of the geoeconomic space and its importance for the modern economic and political theory. The relationship between different approaches and views on its content and structure is analyzed. The meaning of cartography is highlighted, its role and purpose are shown for modern political and economic practice in the dynamics of the information world. The attention is focused on the content of cartography, which reveals the essence of geoeconomics as the result of processes of modern civilization.

Keywords: geoeconomic space, economy, theory, information world, cartography, geopolitics, methodology.

В сучасній економічній теорії, політології і філософії досліджуються різні види просторів: соціальний, інформаційний, геополітичний, інноваційний, культурний та ін. Межі цих досліджень у різних авторів простягаються від єдиного світового простору до регіонального. Кожне з них виокремлюється для аналізу процесів у відповідності з метою, об'єктом і

предметом дослідження, які ставить перед собою той чи інший автор. Такий підхід до вивчення різних явищ в культурному, політичному, економічному та іншому середовищі цілком виправданий і має право на існування. Сьогодні в центрі уваги досліджень постає поняття гео економічний простір, на основі якого вибудовуються моделі можливого розвитку світової цивілізації. Найчастіше під гео економічним простором мають на увазі певні географічні рамки, в яких існує господарська, соціальна, політична та економічна система. Однак яскраво виражений територіальний відтінок поняття «гео економічного простору» вимагає доповнення поняття «картографії», яке розкриває його зміст.

Проблеми формування гео економічного простору зустрічаються в працях А. Сміта, котрий обґрунтовував концепцію абсолютних переваг (теорія обміну, яка встановлює зв'язок ринку, поділу праці та ефективності виробництва на певній території), і Д. Рікардо, який створив теорію порівняльних переваг (принцип порівняльних переваг в міжнародній торгівлі і теорія ренти за місцем розташування). А. Сміта і Д. Рікардо вважають одними із засновників науки про просторову організацію господарства як представники економічної науки, так і вчені економічної географії і геополітики. Великий внесок в теорію гео економічного простору зробив видатний німецький географ Ф. фон Ратцель. Його основна ідея полягає в тому, що держави мають тенденцію вrostати в природний простір, і ця їхня тяга може бути задоволена лише у межах континентів. З точки зору Р. Челлена, життя держав підпорядковується загальному закону боротьби за існування – боротьбі за простір життя (життєвий простір). Згідно Ф. Науманну, народи, які населяють Центральну Європу, повинні об'єднатися і організувати новий інтегрований «політико-економічний простір». Х. Макіндер розглядає економічний простір через систему трьох концентричних кіл, в центрі яких знаходиться heartland – «земля серцевини». Поняття «гео економічного простору» тісно пов'язане з теорією «розміщення виробництва», в якій економіка вперше стала розглядатися не як «точкова», а

як «просторова» категорія. Основоположник теорії розміщення І. Г. фон Тюнен ввів уявлення про «ідеальний об'єкт», «геоекономічний простір», його властивості, зональні або поясні структури, загрози і виклики, фактори розміщення і економіко-просторову відстань. У світлі теорії В. Кристаллера геоекономічний простір має «ієрархічну структуру».

Попри значну кількість публікацій, в яких аналізується геоекономічний простір з позиції його генези, географії, у зв'язку з виробництвом, структури тощо, поза увагою дослідників залишаються сутнісні взаємозв'язки. Їх вивчення доцільно доповнити теорією «картографії», яка повинна сприяти розкриттю змістовного наповнення геоекономічного простору.

Мета статті полягає в дослідженні і виявленні сутності та ролі картографії в розвитку геоекономічного простору, які в своєму взаємозв'язку розкривають цілісність та взаємодію його властивостей в глобальному світі.

Сучасне філософсько-політичне та філософсько-економічне мислення виробило нову понятійну систему. Вона допомагає повніше і глибше зрозуміти сутність процесів, які відбуваються в новому, інформаційному світі. До них належить поняття «картографія». В найбільш загальному вигляді принцип картографії спирається на наступні фундаментальні презумпції сучасного типу пізнання і мислення: презумпція відмови від ідеї глибини пізнання, насамперед в топографічному сенсі цього слова; презумпція множинності сутнісних буттєвих основ предметності, яка розглядається в процесі пізнання явища; презумпція нелінійності і плюральності еволюційних траєкторій розвитку соціального, політичного, економічного життя; презумпція ідіографічності конкретно наявного варіанта організації предметності соціального буття, що пізнається, тобто її неповторної унікальності, яка не підлягає логічному узагальненню і дедуктивно не виводиться із загального правила, з одного боку, і мінливості тимчасової актуальності – з другого.

В основі принципу «картографії» лежить фундаментальне протиставлення «карти» і «кальки». Під «калькою» розуміється така

організація насамперед соціальної предметності, яка орієнтована на відтворення власної структури. Логіка «кальки» – це логіка «лінійна», – говорить один із засновників картографії Ж. Дельоз [4, с. 74]. Поняття «калька» вводиться в обіг для фіксації того функціонального виміру об'єкта, який забезпечує його незмінну здатність бути тотожним самому собі і породжувати ізоморфні, тотожні та аналогічні собі об'єкти та реальності.

Альтернативою до «кальки» виступає «карта». Вона передбачає нелінійний спектр варіативних інтерпретацій. Тобто «карта» повністю орієнтована на проведення дослідів, пов'язаних з реальністю. В силу цього карта відкрита, вона об'єднує всі свої виміри, вона рухома, сприйнятлива до змін. Будь-який індивід, група, соціальна формація може порушити, розірвати її, перевернути, зібрати тим чи іншим способом, підготувати до роботи. Можна намалювати її на стіні, поставитись до неї як до твору мистецтва, зробити з неї політичну акцію або матеріал для міркування. В цьому відношенні найважливішою властивістю «карти» є її відкритість або здатність завжди мати багато виходів. Тобто «ліній вислизання», «коридорів для просування» поряд з «простором проживання». В соціально-політичному житті і діяльності це означає варіативність мислення, плюралізм прийняття рішень, завжди знаходити вихід там, де його, здавалося, не було. Іншими словами, це передбачає творче, енактивне мислення і пізнання, або енактивізм. Він стає все більш впливовим в сучасній когнітології, філософії свідомості та епістемології. Впливовий тому, що розвивається в руслі сучасних, широко розповсюджених конструктивістських орієнтацій в соціальній філософії, епістемології, теорії управління і дослідженні майбутнього. Для картографії геоекономіки важливим є те, що сучасний соціальний конструктивізм виходить з наступного: суб'єкт пізнання, мислення і діяльності «конструює суспільство не волонтаристично, не свавільно, виходячи зі своїх бажань, а в співробітництві і у коеволюції з процесом становлення соціального цілого, відкриваючи внутрішню логіку і тенденції розвитку складних соціальних систем» [6, с. 17].

У «карти», на відміну від «кальки», багато можливостей і виходів. У сучасному соціально-політичному та гео економічному просторі проживання це означає відкритість, варіативність вибору стратегії поведінки, життя, розвитку. «Карта» або «картографія» сучасного соціально-політичного та гео економічного простору відкриває інші, творчі, непередбачувані способи мислення і прийняття рішень, і, з першого погляду, не контрольовані з боку зовнішнього втручання. Кожна ситуація, кожна подія не повертається до «того ж самого» [4, с. 77]. Тобто нічого в сучасних політичних, економічних та соціальних процесах, якщо вони претендують на ефективність та результативність, не може бути повтореним, відтвореним, тотожним тому, що вже відбулося, яке залишилося в минулому.

Найважливішим моментом картографії покладається визнання тієї обставини, що семантико-аксіологічна дихотомія «карти» і «кальки» локалізується лише в просторі функціонального розділення реального процесу нелінійного руху соціально-політичного, економічного та культурного середовища. Тобто простору реального існування людини в сучасному геополітичному та гео економічному просторі, які постають головними трендами в суперечливому розвитку цивілізації.

Потрібно враховувати нові умови об'єднання середовища сучасного життя в єдине ціле. Суть трансформацій, які відбуваються, полягає в безпрецедентному збільшенні проникливості національно-державних кордонів в глобальному масштабі, що веде до широкомасштабного розосередження власності, багатства, знань, науки, інформації, технологій, отже, до перерозподілу відносної геополітичної могутності та енергії між державами та регіонами. Ці процеси, які деконструюють загальноприйняті правила гри, соціокультурні цінності, стереотипи поведінки тощо, практично зводять до нуля можливість контролю над подіями, які відбуваються в світі, з якого-небудь одного центру. Фактично ми маємо справу із зникненням зі світової гео економічної та геополітичної «авансцени» феномену наддержавності в традиційному її розумінні. Перед нами, таким чином,

«карта» сучасної геополітичної реальності, яка постає відкритим, нелінійним процесом, який породжує все нові і непередбачувані виклики.

За оцінкою Ж. Дельоза, «карта» не відтворює в собі старе, замкнене в самій собі, вона генерує нове [4, с. 81]. Цим «новим» є «нашарування» на традиційні структури нових інститутів і відносин, нових форм співробітництва і конкуренції, партнерства і взаємної протидії, консенсусу і конфлікту тощо. В результаті сучасну світову спільноту по своїм структурним, організаційним і функціональним параметрам можна подати як складну багат шарову надсистему, яка складається з багатьох взаємопов'язаних, взаємозалежних і в той же час конкуруючих і конфліктує між собою підсистем в особі національних держав, різного роду міжнародних, міждержавних і недержавних організацій, багатонаціональних корпорацій тощо. Причому кожна з цих систем має свої закономірності, логіку функціонування і розвитку, власні правила гри і т.д. Ця складна, багатоаспектна проблема і є «картою», яка вже ні в якому випадку не може бути «калькою».

Становлення «карти», або «картографії» сучасного геоекономічного світу (простору) не є чимось зовсім новим, невідомим, а має свою історію. В ній «невидима рука», що управляє економічною діяльністю, про яку говорив А. Сміт, формується в деяких умовних «вузлах» або на медіанних просторах перехрещення, взаємної нейтралізації і зведення до певного спільного знаменника дій, цілей, інтересів багатьох акторів. Особливий колорит і специфіку такому положенню надають глобалізація, інформатизація, інтернаціоналізація, які сприяють безпрецедентному прискоренню часу, «стисненню» і «закриттю» ойкуменічного простору, істотній перевазі динаміки над статикою, які в сукупності посилюють начала нестабільності і нерівноважності в масштабах всієї світової спільноти. Таку ситуацію можна назвати турбуленцією, або турбулентним станом, для якого властиві велика складність, високий динамізм, прискорення темпів змін. Можна впевнено зазначити, що феномени, процеси і тенденції, породжені інформаційно-

телекомунікаційною революцією, сьогодні досягли такого рівня турбуленції або точки біфуркації, котра в яскраво вираженій формі проявила себе в найбільш матеріально відчутній сфері життя людей – економіці. Що визначило, в свою чергу, картографію геоекономічного простору.

Історія засвідчує, що в такі періоди підлягають ерозії або зовсім зникають деякі з основоположних цінностей, інститутів, відносин тощо, які в сукупності складали інфраструктуру минулої системи і забезпечували її єдність, життєздатність, форми і напрямки функціонування. Самі такі турбулентні стани приводили до розпаду великих цивілізацій та імперій, світових держав і, відповідно, пануючих в різні історичні періоди форм соціально-економічного та політичного устрою і появи на їх місці нових. Важливо враховувати і те, що в залежності від збігу багатьох факторів і обставин результатом таких турбулентних станів постає або зникнення з історичної арени відповідного суспільства або системи, або, одержуючи імпульси ззовні, мобілізуючи внутрішні ресурси, ця система набуває нових можливостей для вибору оптимальних відповідей на зовнішні виклики і самоорганізації на нових основах. Здебільшого їх значущість полягає в тому, що в процесі їх подолання усуваються застарілі елементи, «вузли», що вичерпали свій ресурс, показали свою нежиттєздатність, формуються нові елементи і структури, які відповідають новому геоекономічному простору, новим реальностям [2, с. 6-7]. Це «творче руйнування» (Й. Шумпетер), під яким розуміється позбавлення від старого для розчищення місця для побудови нового.

При такому розумінні геоекономічної картографії і соціально-політичної реальності неусталеність, нестабільність, напругу, хаос не можна розглядати однозначно негативно, як суто деструктивне начало. Адже при певних умовах хаос може виступати в якості творчого начала, конструктивного механізму еволюції соціальної системи, в тому числі геоекономічного простору. З хаосу власними силами може розвиватися нова організація. Такий підхід допоможе правильно усвідомити динаміку

нерівноважних за своєю природою економічних і суспільно-історичних процесів, розробити форми, шляхи і засоби ефективної відповіді на породжувані ними виклики.

Ці тенденції і процеси в сукупності зачіпають основоположні принципи функціонування і життєдіяльності сучасного суспільства, відповідно, економіки, що в сукупності сприяє зміні утвореного в останні десятиліття економіко-технологічного укладу, і, відповідно, гео економічного простору. Така його картина з позицій методології принципу картографії, який розкриває полізмістовність і непередбачуваність сучасного світу.

За змістом гео економічний процес об'єктивний, а за формою протікання суб'єктивний, оскільки, відображаючи реальну політичну та економічну діяльність, він постає впровадженням в життя ідей, планів, моделей розвитку суспільства. Тобто об'єктивний процес, обумовлений дією політичних та економічних сил, пов'язаний з різними формами уявлення політичних та економічних суб'єктів в реальному житті. На основі цих уявлень виробляються стратегії і напрямки діяльності.

Аналіз поняття гео економічного процесу з різних позицій дозволяє сформулювати наступне визначення. Гео економічний процес – це відношення між політичними та економічними суб'єктами в конкретному інституціональному середовищі по реалізації своїх стратегічних і тактичних політичних та економічних інтересів, спрямованих на можливі результати спільної діяльності. За змістом гео економічний процес являє собою реалізацію прав власності суб'єктами економічної діяльності в реальному соціально-політичному житті. За формою геополітичний процес ініційований процесом узгодження економічних інтересів суб'єктів господарювання. В свою чергу рівень узгодженості економічних інтересів визначається співвідношенням рівня трансакційних витрат одного суб'єкта господарювання і тим рівнем витрат, який має інший суб'єкт в припущенні першого. Але головне полягає в тому, що економічні процеси відбуваються в

певному середовищі, тобто в геоекономічному просторі, який визначений картографією сучасного світового устрою [3].

Аналіз різних точок зору на геоекономічний простір і проблеми, з ним пов'язані, дозволяють говорити про три сформованих підходи по його дослідженню: територіальний, ресурсний та інформаційний. Домінує територіальний підхід, відповідно до якого геоекономічний простір – це територія («карта»), що вміщає безліч об'єктів і зв'язків між ними: держави, політичні союзи, міста, промислові підприємства, економічно освоєні площі, транспортні та інженерні мережі тощо. В цьому плані геоекономічний простір розглядається в контексті розташування по «...загальногеографічним критеріям, які враховують розміри, обсяг і час існування таксономічних підрозділів географічної оболонки» [1, с. 742]. Цей підхід обґрунтовується на правомірність застосування терміна «геоекономічний простір» на рівні невеликих «таксономічних одиниць».

В контексті ресурсного підходу під геоекономічним простором розуміється сукупність насамперед «економічних дій», що виражають певний зв'язок між цілями і засобами, а також передбачає особливий характер самої дії. В якості елементів економічної дії називається обмеженість ресурсів, можливість їх альтернативного використання та ряд інших елементів. Сьогодні ресурсний підхід до поняття «геоекономічного простору» методологічно вичерпав себе. У своїй суті він містить установку на перерозподіл ресурсів, до яких мають або можуть мати доступ суб'єкти господарювання. Тим самим відбувається підміна об'єкта, на який спрямовані дії суб'єктів. Раніше в якості об'єкта взаємодії суб'єктів виступав економічний процес. В економіці індустріального типу ключовою умовою розвитку він дійсно виступав як найбільш ефективний спосіб перетворення наявних ресурсів. А в нинішніх реаліях – постіндустріального суспільства – такою умовою виступає ефективне використання людського капіталу, накопичених знань, інформаційних технологій. У суспільстві з постіндустріальним типом розвитку економічні ресурси в їх традиційному

вигляді вже не є prime-елементом економічного процесу. Ця зміна характеризується переходом до іншої парадигми розвитку, яка базується не на енергії, а на інформації, на інфотелекомунікаціях [7].

Інформаційний підхід до визначення геоekonomічного простору отримав розвиток лише в останнє десятиліття, що і пояснює відсутність досить чітких альтернативних позицій всередині цього напрямку. Суть підходу полягає в трактуванні геоekonomічного простору через інформаційну складову світового процесу. Характеризуючи економіку з позицій інформаційного суспільства, український вчений А.С. Гальчинський визначає наступні її риси: по-перше, виникнення сформованої на індивідуалізмі нової системи соціальних відносин, зокрема укорінення мережевого індивідуалізму стверджує більшу свободу особистості, як доміантної форми соціальної організації суспільства; по-друге, відбувається персоналізація соціальних відносин, що створює нові комунікативно-соціальні форми, які орієнтовані на «поле вільного вибору»; по-третє, інформаційно-мережеве суспільство базується на принципі самоідентифікації комунікативно діючих суб'єктів; по-четверте, зростання простору мережевого суспільства обумовлює відповідно зростання простору мережевої економіки; по-п'яте, мережеве суспільство розбудовує свої зв'язки на основі горизонтальних артикуляцій; воно інваріантне щодо ієрархічної розбудови суспільно-економічних відносин [3, с. 260].

Інформаційний підхід до визначення геоekonomічного простору – це лише окремий випадок більш загального процесного підходу. В його основі лежить сукупний геоekonomічний процес (V-процес). З огляду на це пропонується наступне визначення. Геоekonomічний простір – це відношення між політичними та економічними процесами суб'єктів діяльності і сукупним світовим процесом (V-процесом) по формуванню можливих результатів цивілізаційної діяльності. Елементами, що утворюють геоekonomічний простір, є: сукупний політико-економічний процес, політична та економічна конкуренція.

Необхідною умовою формування геоекономічного простору є наявність певного рівня узгодженості політико-економічних інтересів суб'єктів діяльності. В іншому випадку процес формування геоекономічного простору не почнеться. Як тільки цей рівень перевищує певну величину, геоекономічний простір набуває нової якості – він починає «працювати» на суб'єктів, що входять в цей простір, їх сила, активність, конкурентоспроможність починає зростати. Проявляється результат, обумовлений емерджентними властивостями соціально-економічної та політичної системи. В результаті першої фази трансформації геоекономічного простору формується його основа – V-процес [1, с. 746].

Трансформуючись з одного стану в інший, геоекономічний простір змінює свої характеристики, які виражаються в його властивостях. Точніше, в домінуванні одних властивостей над іншими, що обумовлено специфікою його V-процесу. Геоекономічний простір має такі властивості, які характерні синергетичним системам: властивість фрактальності, коли один геоекономічний простір, будучи самостійною частиною, входить в інший і в той же час обидва представляють собою єдину цілісність. Більш того, його елементи (підпростори), що формуються чотирма типами процесів, які становлять V-процес, також розвиваються за фазами життєвого циклу геоекономічного простору; властивість неоднорідності, що впливає, з одного боку, з нелінійності процесів, що відбуваються в економічному просторі, з іншого – з відносин процесів, які становлять V-процес, між собою. Різний рівень синхронізації часу в основних, допоміжних і обслуговуючих процесах, різний рівень конкурентоспроможності суб'єктів економічної діяльності, задіяних в цих процесах, а також їх індивідуальне сприйняття інституційного середовища обумовлюють неоднорідність геоекономічного простору, що виражається в різних ступенях його концентрації; властивість самоорганізації, під якою розуміється здатність системи без специфічного впливу ззовні набувати певну просторову структуру. Дана властивість виражається в здатності геоекономічного

простору в певній мірі нейтралізувати наслідки зовнішніх і внутрішніх негативних процесів, що підвищує стійкість гео економічної діяльності її суб'єктів та рівень організованості їх економічних процесів [1, с. 746-747].

За формою гео економічний простір постає як мережева структура союзів, домовленостей, контрактів, угод, які реалізуються через політико-економічні процеси суб'єктами діяльності.

Розгляд гео економічного простору як категорії в контексті абстрактної соціально-економічної, політико-економічної системи дозволив, використовуючи в якості методології концепт «картографії», сформулювати загальні теоретичні основи функціонування гео економічного простору. Для врахування типу розвитку системи (індустріальний, постіндустріальний), досить відбити цей момент в структурі V-процесу, що є каркасом гео економічного простору, його картографією. Трансформація картографії сучасної цивілізації змінює її просторову конфігурацію. Елементи економічної системи, диференціюючись один від одного, стають територіально менш пов'язаними між собою, оскільки гео економічний простір бере на себе цю інтегруючу функцію. В результаті відбувається формування більш об'ємного економічного простору за рахунок залучення до його структури не лише ринкових, але й трансринкових визначень. Тобто не тільки сфери матеріального, а інтелектуального виробництва, розширеного відтворення інтелектуально-ідеального, всієї сфери життєдіяльності людини і суспільства, формування нових вимірів життя. В цьому полягає визначення гео економічного простору відповідно до викликів і досягнень сучасної цивілізації.

Використані джерела та література

1. Базилевич В.Д, Ильин В.В. Экономико-философская мысль современного мира. – К.: Знання України, 2015. – 821 с.
2. Гаджиев К.С. Мировой экономической кризис: политико-культурное измерение // Вопросы философии. – 2010. - № 6. – С. 3-19.
3. Гальчинський А.С. Політична нооекономіка: Начала оновленої парадигми економічних знань. – К.: Либідь, 2013. – 472 с.

4. Дельоз Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? – СПб.: Алетейя, 1998. – 288 с.
5. Ільїн В.В. Фінансова цивілізація. – К.: Книга, 2007. – 528 с.
6. Князева Е.Н. Энактивизм: новая форма конструктивизма в эпистемологии. – М.: СПб.: Университетская книга, 2014. – 352 с.
7. Пефтиев В.И. К концепции экономического пространства // Проблемы новой политэкономии. – 2001. – № 3. – С. 30-41.
8. Поланьи К. Экономика как институционально оформленный процесс // Экономическая социология. – 2002. – № 2. – С. 60-69.